

AFDELING FOR IDÉHISTORIE
MASTERKOPI

KLASSISKE TÆNKERE

Seneca

Om vrede
Om mildhed
Om sindsro

Statsbiblioteket

KLASSISKE TÆNKERE

SENECA

Om vrede · Om mildhed · Om sindsro

På dansk ved
Villy Sørensen

Samlerens Bogklub

Om vrede – Om mildhed – Om sindsro
Oversættelse: © Villy Sørensen 1976, 1995
Omslag: Lotte Bruun Rasmussen
Grafisk tilrettelægning: August Grandjean

Denne udgave må ikke gøres
til genstand for offentligt udlån
Kopiering fra denne bog må kun finde
sted på institutionerne der har indgået
aftale med COPY-DAN og kun inden for
de i aftalen nævnte rammer.

Bogen er sat med Intertype Baskerville
og trykt hos Nordisk Bog Center A/S, Haslev

Printed in Denmark 1999

ISBN 87-00-57202-0

KLASSISKE TÆNKERE
redigeres af:
Poul Lübcke
Frederik Stjernfelt
Morten Hesseldahl

Indhold

Indledning	9
Om vrede ANDEN BOG	19
Om mildhed	56
Om sindsro	95
Noter	131
Navnefortegnelse	134

sin afgørelse skulle lade selve retfærdigheden ske fyldest. At tilgive er jo at undlade at straffe en, der dømmes værdig til straf; tilgivelse er eftergivelse af fortjent straf. Mildheden indestår først for, at de, som gives fri i dens navn, netop ikke har fortjent nogen anden behandling; den er rigere end tilgivelsen, den står højere. Men det er, skulle jeg mene, en strid om ord, sagen selv er der nok enighed om.

Den vise vil i mange forhold frikende og frelse mange svage, men helbredelige sjæle. Han vil efterligne de gode landmænd, der ikke blot dyrker høje og ranke træer, men også giver dem, der af en eller anden grund er groet skævt, støtter, de kan rette sig ved; nogle beskærer han, for at grenene ikke skal tynge væksten, nogle syge træer plejer han på det angrebne sted, og dem, der vantrives i andres skygge, åbner han vej for til himlen. Han vil se, hvordan de forskellige karakterer bør behandles, og hvordan de, som det er gået skævt for, kan ledes ind på den rette vej.

Til Serenus

OM SINDSRO

1. Iagttaget jeg mig selv, Seneca, træder visse svagheder så tydeligt frem, at de er til at tage og føle på, mens andre er mere dunkle og skjulte; men der er også nogle, der ikke altid er der, men vender tilbage med mellemrum, og de må vist siges at være de besværligste, ligesom omstrefjende fjender, der angriber, når lejlighed byder sig og aldrig tillader os at være rustede som i krig eller at føle os sikre som i fred. Men hvad jeg især kan gribe mig selv i (thi hvorfor skulle jeg ikke røbe sandheden for dig som for en læge?) er, at jeg hverken er ganske frigjort fra det, som jeg før frygtede og hadede, eller ligger under for det igen; jeg er i en tilstand, som vel ikke er den aller værste, men dog højst jammerlig og lunefuld: jeg er hverken syg eller rask. Kom nu ikke og sig at alle gode egenskaber i begyndelsen er spæde og først med tiden vinder stadighed og styrke; jeg er ikke uvidende om at også bestræbelser i mere udvendig retning, efter anseelse og talerry, og hvad der i det hele taget er afhængigt af andres dom, først med tiden krones med held: hvad der skaffer os den sande indre kraft, og hvad der med en ydre glans sætter os i stand til at behage er år om at slå igennem og sætte varigt præg på det hele. Men jeg er bange for, at vanen, der giver tingene bestandighed, vil få denne svaghed til at slå dybere rødder i mig, thi vor omgang med det onde såvel som med det gode giver os i det lange løb smag for det.

Hvordan det forholder sig med denne svaghed i en vaklende sjæl, der hverken kan beslutte sig for den rette eller

den skæve vej, kan jeg ikke vise dig under ét, men nok punkt for punkt: jeg vil sige, hvad der besværer mig, så kan du finde et navn til sygdommen. Jeg har ærlig talt stor kærlighed til nøjsomhed: hvad jeg synes om er ikke et overdådigt udstyret leje og ikke tøj, der hentes frem af et skrin og under vægtes og tusind pinslers pres tvinges til at stråle, men en simpel hjemmedragt, som man hverken behøver at opbevare eller at bære med den største ængstelse; hvad jeg synes om er ikke spiser, som en hel husstand må tilberede og følge med øjnene, og som må bestilles adskillige dage i forvejen og serveres af adskillige hænder, men mad der er let at skaffe og lave, og hverken er særlig udsøgt eller særlig kostbar, men som man kan få alle vegne, og som hverken er en byrde for pungen eller kroppen og ikke skal samme vej ud, som den er kommet ind; hvad jeg synes om er en ubedærvet tjener og en usleben slavedreng, min bondefaders tunge sølvtoj uden noget kunstnernavn, et bord, der ikke imponerer med en mangfoldighed af marmoreringer og ikke er kendt i hele byen for at have tilhørt flere generationer af smagfulde herrer, men som er til at bruge, og som hverken får gæsternes øjne til at stråle af fryd eller til at skinne af misundelse. Men skønt jeg altså finder behag i alt dette, bliver jeg besnæret af den første den bedste tjenerskoles pragt, af guldbråmmede slaver, der er omhyggeligere udstyret end til en offentlig procession, af en strålende tjenerskare og af en bolig, der fra gulvet, man træder på, til det funkende loft er lige kostbart og har rigdomme strøet i alle hjørner, og af hele det opvartende hof, der flokkes, hvor formuer sættes over styr. Og hvad skal jeg så sige om de spejklare vande, der flyder rundt om festsalene og om festmåltiderne, der er en sådan scene værdige?

Kommer jeg, efter lang tids nøjsomhed og kedsomhed, ud i dette luksuriøse liv, står jeg omstrålet af dets glans og

ombølget af dets larm, så sortner det for øjnene, jeg kan dårligt tåle synet af det, men nok tanken om det; jeg er altså ikke mere bedærvet, men mere bedrøvet når jeg vender hjem, og jeg bærer ikke længere hovedet så højt mellem mit omtalte simple bohave, men plages af et stille nag og af en stille tvivl: mon dette andet liv dog ikke var bedre? Der er intet af dette, der forandrer mig – og intet der ikke forstyrrer mig.

Jeg føler trang til at følge vore mandige forskrifter og anbringe mig midt i det offentlige liv, til at lægge mig efter embeder og fascies, naturligvis ikke fristet af purpurkapper og liktorstave,* men for at være til rådighed og til nytte for mine venner og slægtninge og for alle borgere og endelig for alle mennesker: med begynderens beredvillighed følger jeg Zenon, Kleanthes, Chrysippos, af hvilke sandt at sige ingen tog del i det politiske liv, og ingen undlod at opfordre andre til det. Men hvis jeg så føler mig ramt i sjælen, der ikke er vant til den slags stød, eller der sker noget skændigt, som der jo er meget af i menneskelivet, eller noget ikke går glat eller kræver så megen tid, som det ikke er umagen værd at ofre på det, så vender jeg mig igen til det stille liv, og ligesom kvæget, hvor træet det end er, sætter farten op på hjemvejen, således også jeg. Så føler jeg atter trang til at lukke mig inde bag mine egne fire vægge: nu skal ingen berøve mig en dag, thi intet vil kunne erstatte et sådant tab; min sjæl skal fordybe sig i sig selv, dyrke sig selv, ikke lade sig forstyrre af noget fremmed eller andres mening; nu gælder det den sindsro, der er højt hævet over offentlige og private bekymringer. Men når så sjælen er blevet opløftet af kraftig lektüre og opflammet af ædle forbilleder, så er der intet, jeg hellere vil end at springe frem på Forum, låne én min røst, en anden mit arbejde, der, selv om det ikke gavner, dog er et forsøg på at gavne, og få en tredje

ned med nakken, der, overmodig af lutter medgang, knejser for meget med den.

På det litterære område anser jeg det, ved Hercules, for bedst at have selve sagen for øje og tale for dens skyld, at underordne ordene under sagen, og hvad den end går ud på, lade sproget kunstløst følge den. Har det nogen mening at forfatte for evigheden? Hvad du vil er vel ikke at forhindre, at eftertiden tier stille om dig? Du er født til at dø: der er mindst besvær forbundet med en begravelse i stilhed. Skriv altså for at udnytte tiden, til din gavn, ikke til din berømmelse, og i en enkel stil, det kræver færre anstalter at arbejde fra dag til dag. Men når så ånden er svanger med store ideer, så søger den også de store ord, vil lade talen svulme med åndedraget og bringe sproget på højde med de høje tanker. Så har jeg glemt mine principper og mit mere nøgterne skøn: jeg taler i den høje stil og ikke længere med *min* mund.

Men for nu ikke at fortabe mig i enkeltheder: overalt hvor jeg går, om så på den rette vej, følges jeg af denne svaghed, og jeg frygter, at den efterhånden vil lede mig på afveje, eller, hvad der er endnu mere foruroligende, lade mig blive hængende over afgrunden som en, der er ved at falde, – og at det hele måske er mere, end jeg selv kan overskue. Thi vore egne sager ser vi venligt på, og hvad vi synes godt om, er vi ikke gode til at bedømme. Jeg tror, at mange ville have opnået visdom, hvis de ikke mente at have opnået den, hvis de ikke stillede sig uvidende om noget i dem selv og lukkede øjnene for noget andet. Der er jo ingen grund til at tro, at det snarere er de andres end vor egen smiger, der får os til at gå til grunde. Hvem vover vel at sige sig selv sandheden? hvem har ikke, skønt lovprist og skamrost af en flok velyndere, bifaldet sig selv endnu mere?

Derfor beder jeg dig: hvis du har et middel mod denne

indre vaklen, hold mig da for værdig til at skylde dig min ro! Jeg ved, at disse sindsrørelser ikke er livsfarlige og ikke fører til sammenbrud; for med et træffende billede at udtrykke, hvad jeg klager over, så er det ikke stormen, jeg plages af, men søsygen: befri mig altså for dette onde, hvad det så end skal kaldes, og kom en mand til hjælp, der stadig er svimmel, skønt land er i sigte.

II. Sandelig om jeg ikke i lang tid, Serenus, i mit stille sind har overvejet, hvad jeg bedst kan sammenligne en sådan sindstilstand med, og det mest nærliggende er nok en rekonvalescens efter lang og svær sygdom: fra tid til anden kommer lette feberanfald og let upasselighed over en, og er man først kommet over disse efterveer, lader man sig stadig forurolige af fornemmelser og rækker, skønt helbredt, sin puls frem til lægerne og nærer mistro til al varme i kroppen. Legemet er tilstrækkelig sundt, Serenus, men ikke tilstrækkeligt vænnet til sundheden, ligesom der kan være en vis skælven og bevægelse på havet, der er faldet til ro efter stormen. Hvad der er brug for er altså ikke de mere skrappe midler, som vi allerede har gået igennem: at man undertiden må stå sig selv imod, harmes på sig selv, gå hårdt i rette med sig selv, – men det, der kommer allersidst: at man har tillid til sig selv og tror sig på den rette vej uden at lade sig forlede af de mange spor efter dem, der flakker omkring på kryds og tværs og til dels forvilder sig helt bort fra vejen. Den uforstyrrelighed, du tilstræber, er noget stort og ophøjet og næsten guddommeligt: denne indre ligevægt kalder grækerne *euthymia*, som Demokrit har skrevet en ypperlig bog om, jeg kalder den sindsro; det er nemlig ikke nødvendigt at efterligne og overføre ordene efter deres form; selve sagen, som det drejer sig om, må angives ved en be-

tegnelse, der har det græske begrebs indhold, ikke dets skikkelse.

Vi må altså undersøge, hvad der skal til for, at sjælen kan bevæge sig ubesværet i den samme rytme, være sig selv gunstigt stemt og se med fryd på sig selv, og uden at der går noget skår i denne glæde, blive ved at være i en fredelig tilstand og aldrig opblæst eller nedtrykt. Det kan nemlig kaldes sindsro. Lad os i almindelighed undersøge, hvordan den kan komme i denne tilstand, så kan du tage, så meget du vil af universalmidlet. Men først må hele dårligdommen trækkes frem, så den kan ses fra alle sider, og enhver kan vedkende sig sin del. Så vil du også forstå, hvor meget mindre besvær du behøver at have med at overvinde din livslede end de, der er bundet af en strålende stilling og stønner under en vældig titel, og som snarere af ærekærhed end med vilje lader sig fastholde i en udvendig rolle.

De er alle i samme situation: både de, der lider af vægelsind og i kedsomhed bestandig ændrer planer og altid synes bedst om det, de har lagt bag sig, og de, der glaner i ørkesløshed. Man kan føje dem til, der – fuldstændig som mennesker, der har svært ved at falde i søvn, og som vender og drejer sig og indtager snart en, snart en anden stilling, indtil selve trætheden lader dem finde hvile – har umådelig travlt med at ændre deres liv, og så til sidst lader det blive ved det, som de bliver fanget i, ikke af afsky for yderligere forandring, men af alderdommen, der ikke orker nogen fornyelse. Man kan også tilføje dem, der, snarere af træghed end af stædighed, er for tunge i det og ikke lever sådan, som de vil, men sådan som de er begyndt. Utallige individuelle afskygninger har denne sygdom, men én virkning: utilfredshed med sig selv. Det kommer af sindets ustadighed og af frygtomme eller ulykkelige lyster, som man mangler mod eller konse-

kvens til at tilfredsstille, så man kun når langt i håbet: de, der ikke styrer deres egne bevægelser, bliver uundgåeligt letbevægelige og letpåvirkelige.

Deres ønskers mål søger de at nå ad alle veje og oplærer og tvinger sig selv til også at færdes ad de uhæderlige og besværlige, og er det spildt møje, piner det dem at have kompromitteret sig til ingen nytte, og de beklager ikke, at de har villet det forkerte, men at de har villet det forgæves. Så angrer de, hvad de er begyndt på og ængstes for at begynde igen og bliver ofre for den rådvildhed, der ingen udvej ser, fordi de hverken kan beherske eller adlyde deres lyster, den ubeslutsomhed, der kommer af manglende livsudfoldelse, og det sløvsind man lammes af mellem sine strandede forhåbninger. Og man gør kun det hele værre, hvis man af lede ved sine ulyksalige anstrengelser trækker sig tilbage til ensomme studier, hvad en sjæl, der er indstillet på offentlig virksomhed og ivrig efter handling og urolig af naturen, slet ikke kan finde sig i, fordi den har for lidt indre kraft at tære på. Uden den adspredelse, som selve beskæftigelsen giver en rastløs sjæl, kan man ikke holde sit hus, sin ensomhed, sine vægge ud: man ser sig ikke gerne overladt til sig selv. Heraf kedsomheden og utilfredsheden med sig selv og vægelsindet og den forstemmende og sygelige utålmodighed med ens egen uvirksomhed, især når man skammer sig over at indrømme årsagerne og skamfølelsen får kvalerne til at slå ind, og lidenskaberne lukkes inde i et snævert rum uden udgang og kvæler sig selv; heraf bedrøveligheden og sløvheden og de tusind svingninger i en usikker sjæl, der holdes oppe af forfængelige håb og slås ned af bristede forventninger; heraf tilbøjeligheden til at forbande sin egen uvirksomhed og klage over ikke at have noget at lave og forbitrelsen over andres succes (thi intet nærer misundelsen som gold lediggang, og den, der ikke har kunnet

føre sig selv frem, ønsker alle ned i skidtet); og i sin fortrædelighed over de andres fremgang og fortvivelse over, at det ikke går for en selv, harmes man over sin lod og klager over tiden og trækker sig tilbage til sin krog, hvor man, led og ked af sig selv, kan ruge over sine kvaler. Thi af naturen er menneskeånden letbevægelig og indstillet på aktivitet. Enhver anledning til at komme i sving og ud af sig selv er den kærkommen, kærkommen især for de mindste ånder, der er bidt af rumsterelyst: ligesom bylder og sår lokker hænderne til og nyder enhver skadelig berøring, og ligesom det er forbundet med lystfølelse at irritere udslæt på kroppen, således fryder anstrengelser og rystelser de sjæle, hvori lidenskaberne er brudt frem som ondartede sår. Der er jo noget, der også gør vort legeme godt ved at gøre lidt ondt: at vende og dreje sig om på den side, der endnu ikke er træt, og blive ved at skifte stilling, som Akilles hos Homer,* der snart på maven, snart på ryggen, anbringer sig på alle mulige måder, for det er jo karakteristisk for den syge ikke at kunne tåle noget ret længe og bruge forandringer som lægemidler. Derfor begiver man sig på rejse ud i det blå og farter fra kyst til kyst og forsøger sig snart til vands, snart til lands, med den flygtighed, der altid er det nærværende fjendtligt stemt: „Nu må vi til Campanien!“ Men snart har man nok af yndighederne: „Vi må se vild natur, lad os tage til Bruttium og de lukaniske bjerge!“ Men i ødemarken sukker man efter noget idyllisk, som det forvænte blik kan rekreere sig ved efter så længe at have måttet tåle det barske syn af landskabelige rædsler: „Tarent er målet og dens berømte havn og dens milde vinterklima og dens frugtbare omegn, der kunne ernære den i sin tid store befolkning . . . Nej, nu må vi tilbage til Rom: alt for længe har ørene savnet lyden af bifald og vognrummel, nu skal det gøre godt at se menneskeblod flyde.“ Således

følger rejse på rejse, skuespil på skuespil. Som Lukrets siger:

*Enhver er bestandig på flugt for sig selv.**

Men hvad hjælper det, når man ikke kan undslippe sig selv? Man er jo bestandig i hælene på sig selv som en påtrængende og besværlig følgesvend. Vi må altså gøre os klart, at det ikke er omgivelserne, vi lider under, men os selv: vi har ikke kraft til at holde ud og kan hverken holde til anstrengelse eller nydelse, hverken til vore egne eller andres sager. Nogle er blevet drevet i døden af dette: ved bestandig at ændre forehavende bliver de ved at køre i det samme og levner ingen plads for noget nyt, og de begynder at føle lede ved tilværelsen og hele verden, og deres fortærende lyster munder ud i dette: hvor længe dog stadig det samme?

III. Nu spørger du hvilket middel, jeg mener, der kan bruges mod denne livslede. Bedst var det, som Athenodorus siger, at binde sig til aktivitet og deltagelse i det politiske liv og sociale pligter. Thi ligesom nogle mennesker tilbringer hele dagen i solen med legemsøvelser og legemspleje, og ligesom atleter har størst gavn af at bruge det meste af tiden på at styrke deres muskler og gøre sig hårde, hvad de har viet deres liv til, således er det for os, der forbereder os til den politiske kamp, langt det smukkeste at gå helt og fuldt ind for denne opgave, thi er det ens mål at gøre sig nyttig for sine medborgere og medmennesker, har man både fagligt og personligt udbytte af at anbringe sig midt i det offentlige liv og påtage sig stats- og privatanliggender efter bedste evne. — Men, tilføjer han så: da retskaffenheden, midt i al denne vanvittige menneskelige ærgerrighed, blandt så mange bagtalere,

der fordrejer ret til uret, ikke er særligt sikkert stillet, og da der altid er mere, der står den imod end retter sig efter den, så bør man holde sig borte fra Forum og det politiske liv. Men der er også i privatlivet store udfoldelsesmuligheder for en rig sjæl, thi mens løvers og andre dyrs energi betvinges, når de spærres inde, gøres menneskers største indsats i enrum. Rigtignok må man, hvor man end skjuler sig for at søge arbejdsro, stadig bestræbe sig på at gavne de enkelte og det almene med sin begavelse, sine ord, sine råd. Thi det er ikke alene den, der fører kandidater frem og forsvarer de anklagede og tager stilling til fred og krig, der gavner samfundet; den, der opflammer ungdommen og, i en tid, hvor der er så stor mangel på moralske lærere, giver sjælene et indtryk af det gode og griber og standser dem, der jager efter penge og udskejelser, eller, om ikke andet, får dem til at betænke sig, han udfører også som privatmand et samfundsnyttigt arbejde. Mon den, der som prætor i søgsmål mellem udlændinge og borgere eller mellem romerske borgere, udtaler bisidderens formular for stridens parter,* yder mere end den, der gør det klart, hvad retfærdighed, pligtfølelse, udholdenhed, tapperhed, dødsforagt, guds-erkendelse er – og hvor stort og lettilgængeligt et gode den gode samvittighed er? Hvis man anvender den tid på filosofiske studier, som man unddrager det offentlige, er det hverken faneflugt eller pligtforsømmelse: stridsmand er ikke kun den, der står i frontlinjen og forsvarer venstre og højre fløj, men også den, der bevogter portene og står på en mindre udsat, men ikke mindre nyttig post, som nattevagt eller forvalter af våbenarsenalet; disse gerninger hører jo, selv om de ikke kræver blod, også til tjenesteplichterne. Hvis du således trækker dig tilbage til åndelig virksomhed, undgår du enhver form for livslede, og du vil ikke af afsky for dagens lys ønske, at det var nat,

og du vil ikke være til plage for dig selv og overflødig for de andre; du vil tiltrække dig manges venskab og især de bedstes, thi hvor gemt det gode end er, er det dog ikke glemt, men sender sine signaler ud, og enhver værdig vil vide at opspore det. Hvis vi nemlig afskærer os fra al kommunikation og afstår fra omgang med medmennesker og blot lever vendt ind i os selv, så ender det med, at vi i vor ensomhed glemmer al stræbsomhed og ikke har noget alvorligt at tage os til: så begynder vi at bygge noget op og rive noget ned, at trække havet tilbage og ændre vandenes løb trods de naturlige vanskeligheder – og misbruger den tid, som naturen har givet os til at bruge. Nogle puger med deres tid, andre sløser den bort, nogle anvender den så nøjeregnende, at de kan aflægge regnskab for den, andre lader den sporløst forsvinde, hvad der er det skammeligste af alt. Undertiden har en bedaget olding ikke noget andet bevis på, at han har levet længe – end sin alder.

iv. Selv synes jeg, min kære Serenus, at Athenodorus har været for hurtig til at underkaste sig omstændighederne og give sig på flugt. Heller ikke jeg vil nægte, at man i en given situation må trække sig tilbage, men da skridt for skridt, med sine faner og sin ære i behold: man er mere respekteret og sikker hos fjenden, når man kommer til forhandling med våben i hånd. For den, der praktiserer eller lægger sig efter det gode, må dette gælde: hvis tilfældet står en imod og afskærer en mulighed for handling, skal man ikke straks vende ryggen til og kaste våbenene og søge skjul, som om der var et sted, hvor tilfældet ikke kunne nå en, men man skal være mere forsigtig med at tage offentlige pligter på sig og gøre sig umage med at finde frem til det punkt, hvor man kan være samfundet til gavn. Man er afskåret fra den militære karriere, – så

kan man søge embeder. Man er henvist til at leve som privatmand, – så kan man blive taler. Man har taleforbud, – så kan man tjene sine medborgere som tavst vidne. Det er farligt overhovedet at vise sig på Forum, – så kan man i hjemmene, i teatrene, ved gæstebudene optræde som god kammerat, trofast ven og mådeholden bordfælle. Har man ingen borgerpligter tilbage, – så kan man gøre sin menneskepligt. Derfor har vi ikke ladet os lukke inde bag en enkelt bys mure, men er trådt i forbindelse med hele Jorden og har med stolthed erklæret, at hele verden er vort fædreland, for således at give det bedste i os selv et bredere virkefelt. Du er lukket ude fra tribunalet* og adgang til talerstolene og folkeforsamlingerne er dig forment, så vend dig om og se hvor store områder der står dig åbne og hvor mange nationer. Du kan aldrig afskæres fra så stor en del af verden, at ikke en endnu større er tilbage.

Men se til at det hele ikke er din egen fejl. Thi det forholder sig vel ikke sådan, at du kun vil styre staten som konsul eller prytan eller keryx eller sufet* og kun vil gå i krig som imperator eller tribun? Selv om andre står i forreste række og tilfældet har anbragt dig i tredje geled, kan du også der istemme kampråbet og være et eksempel på kamplyst; selv med afhugne hænder kan en soldat gøre sig nyttig for sine egne i slaget, hvis han står fast og hjælper med sine råb. Således bør du gå frem: hvis tilfældet har nægtet dig plads blandt de første i staten, så stå dog fast og hjælp med dine råb, og hvis man lukker munden på dig, så stå dog fast og hjælp med din tavshed. En god borgers gerning er aldrig spildt: han bliver både hørt og set, med sit minespil, sit nik, sin tavse stædighed, ved selve sin gang er han til gavn. Ligesom visse lægemidler virker ved deres lugt, uden at man behøver at smage og røre dem, således udøver godheden sine gavn-

lige virkninger selv på lang afstand og i smug: hvad enten den kan udfolde sig og bestemme sin egen kurs, eller den har svært ved at komme ud og tvinges til at stryge sejlene, hvad enten den er tilbagetrukket og stum og hårdt trængt, eller den kan træde åbent frem, under alle omstændigheder gør den sig gældende. Hvorfor tvivle på det stille livs gode eksempel? Det er altså langt det bedste at føre et sådant liv og dog bevare et forhold til tingene, overalt hvor et virksomt liv forbydes af tilfældige omstændigheder eller af samfundets hele tilstand; alle muligheder er nemlig aldrig så afskærne, at der slet ikke er plads til anstændig handling.

v. Kan man forestille sig en mere ynkværdig by end Athen under de tredive tyranners rædselsregimente? Tretten hundrede borgere, og ikke de ringeste, havde de ladet dræbe og dog ikke raset ud: deres blodtørst hidsede dem op. I dette bysamfund, hvor man havde et Areopagos,* en uhyre samvittighedsfuld domstol, og foruden et råd et folk, der ikke stod tilbage for rådet, dér mødtes daglig en uhyggelig samling bødler og et ulyksaligt råd, som kun tyrannerne gav autoritet. Hvor skulle nogen kunne føle sig tryk i et samfund, hvor der var lige så mange tyranner, som tyranner ellers har håndlangere? Der vinkede intet håb om at genvinde friheden, der viste sig intetsteds noget middel mod så stor og ond en overmagt: hvor skulle ~~den~~ ulykkelige by finde en Harmodios – i så mange eksemplarer? Og dog var Sokrates midt i det hele, til trøst for de sørgende råds mænd og til opmuntring for alle, der fortvivlede over republikken: han bebrejdede de rige, som selve deres rigdom gav grund til frygt, at de nu, da det var for sent, angrede deres farlige griskhed, og for dem, der ville tage ved lære, var han et stort eksempel til efterfølgelse, da han som fri mand færdedes mellem de tredive

magthavere. Og dog lod det samme Athen ham dræbe i fængslet: den mands frihed, der ustraffet havde trodset en hel flok tyranner, kunne det frie samfund ikke tåle, – dette for at du kan se, at selv et underkuet samfund kan give en vismand lejlighed til at udfolde sig, og at selv et rigt og lykkeligt samfund kan være behersket af blodtørst, misundelse og tusinde andre slette egenskaber, der også trives i fredstid. Alt efter hvad de politiske forhold og vor egen stilling tillader, vil vi altså vende os udad eller indad, men i hvert fald være i bevægelse og ikke stivne af frygt. Man fortjener nemlig navn af mand, hvis man, når faren truer fra alle sider og våben klirrer og kæder rasler rundt omkring, hverken sætter alle sine kræfter til eller kryber i et musehul; thi man frelser ikke sig selv ved at begrave sig selv. Det var vist Curius Dentatus der sagde, at han hellere ville være død end leve som død: det skrækeligste af alt er at forlade de levendes tal, førend man dør. Hvad man bør gøre i en tid, hvor der ikke er meget at stille op med staten, er at kræve mere tid til sig selv og sine studier, ligesom man på en farefuld sejlads ofte må søge havn: man skal ikke afvente, at omstændighederne stiller en frit, men selv vide at frigøre sig fra dem.

vi. Først må vi rigtignok tage os selv i betragtning, dernæst de opgaver vi kan tage fat på og endelig dem, for hvis skyld eller med hvem vi kan gøre det. Fremfor alt er det nødvendigt at vurdere sig selv rigtigt, da vi forekommer os selv at kunne mere, end vi kan: en kommer galt af sted i tillid til sin veltalenhed, en har tiltroet sin formue mere, end den kunne bære, en har nedbrudt et svagt legeme med anstrengende vennetjenester. Nogle er for frygtsomme til det politiske liv, der kræver frisk mod, nogle er for stejle til at kunne gøre sig ved hoffet; nogle kan ikke beherske deres vrede og enhver forurettelse for-

leder dem til ubetænksomme ytringer; nogle forstår ikke at lægge bånd på deres vid og kan ikke afholde sig fra dristige spydigheder: de gør allesammen bedre i at holde sig tilbage end at føre sig frem. Har man et ubændigt og ubehersket temperament, må man undgå situationer, der ægger en til et frispog, der siden viser sig skadeligt; man må overveje, om man af naturen er bedst egnet til udadvendt virksomhed eller til et fredeligt liv i selvfordybelse – og søge i den retning, som ens begavelse anviser. Sokrates trak med egen hånd Eforos væk fra Forum, overbevist om at han gjorde større gavn ved at forfatte historiske værker. Der kommer ikke noget godt ud af at øve vold mod sin begavelse: hvis ens natur stritter imod, er ens møje spildt.

Dernæst må vi vurdere de opgaver, vi tager fat på, og sammenligne vore kræfter med de sager, vi vil forsøge os med. Der bør nemlig altid være mere kraft i manden end i hans værk: byrder, der er større end den der skal bære dem, må nødvendigvis virke nedbrydende. Der er i øvrigt sager, der ikke er så store, som det de fører med sig: dem skal man holde sig fra, da de giver anledning til en masse yderligere besvær. Man skal heller ikke gå i gang med noget, som man ikke frit kan trække sig tilbage fra: man bør påtage sig opgaver, som man enten kan gøre eller i hvert fald håbe at se en ende på, og lade dem ligge, der vokser under arbejdet og ikke hører op, hvor man selv har foresat sig det.

Under alle omstændigheder må man se sine folk an, om de er værdige til, at vi ofrer en del af vort liv på dem, og om de forstår at påskønne den tid, vi bruger på dem: nogle går nemlig så vidt, at de regner de tjenester, vi gør dem, for tjenester de gør os. Athenodorus siger, at han ikke ville gå til gæstebud hos nogen, der ikke følte sig berøret af det. Man forstår nok, at han langt mindre ville

komme hos dem, der lader et veldækket bord være kvittering for deres venners tjenester og regner hver ret for en belønning, som var det til ære for andre, at de selv frådser. Berøv dem deres vidner og tilskuere, og de vil ikke have nogen glæde af et tarveligt måltid i det skjulte.

VII. Men intet kan glæde hjertet mere end varmt og trofast venskab. Hvor skønt er det ikke at have sjæle til rådighed, som man trygt kan betro enhver hemmelighed, og hvis medviden man ikke behøver at frygte mere end sin egen, mennesker, hvis ord mildner vor bekymring, hvis mening letter vor beslutning, hvis munterhed spreder vort tungsind – og som man ikke kan se uden glæde! Rigtig nok bør vi vælge os venner, der er så frie for lidenskaber, som det nu engang er muligt, thi sådanne svagheder er lumske og springer på den første den bedste, og det er skadeligt at komme i berøring med dem. Ligesom vi under epidemier må vogte os for at sidde for nær ved de sygdomsramte, fordi vi således udsætter os for fare og allerede kan tage skade af åndedraget, således må vi, når vi vælger vore venner, gøre os umage for at finde de mindst bedærvede; sygdommens begyndelse er at lade det sunde træde i forbindelse med det usunde. Men det skal jo ikke være noget krav, at du ikke må føle dig tiltrukket af eller søge at vinde nogen, der ikke er viis, thi hvor skulle du finde en, som vi søger forgæves i så mange århundreder? Den mindst ringe må gælde for den bedste. Valget ville næppe falde dig lettere, hvis du skulle udsøge dig de bedste blandt mennesker som Platon og Xenofon og alle frugterne af Sokrates' frø, eller hvis du havde Catos tidsalder til rådighed, der kunne opvise adskillige, som var værdige til at fødes i Catos århundrede – og for øvrigt flere store skurke og ophavsmænd til større skændigheder end nogen anden tid: begge dele var nødvendige

for, at Cato kunne komme til sin ret; han havde både brug for de gode, der kunne værdsætte ham, og de onde, som han kunne prøve kræfter med. Nu, da der er så stor mangel på personligheder, må man være mindre nøjeregnende i sit valg. Dog er det vigtigt at undgå surmulerne, der jamrer over alt og finder grund til klage allevegne. En nok så trofast og velmenende ven, der altid er ude af sig selv og besværer sig over alt og alle, er en fjende af vor sindsro.

VIII. Lad os gå over til formueomstændighederne, der især giver mennesker anledning til ærgrelser. Thi hvis man sammenligner alt, hvad vi ellers trykkes af: dødsfald og sygdom, frygt og savn og vor møje med at tåle smerter og anstrengelser, med de kvaler pengene forvolder os, så vil de sidste veje tungest til. Vi må altså betænke, hvor meget mindre smerte det volder ikke at have end at miste, og vi vil indse, at fattigdom giver så meget mindre anledning til sjælekval, som den rummer mindre risiko for tab. Man tager nemlig fejl, hvis man tror, at de rige tager pengetab mere overlegent: et sår gør lige ondt på de største og de mindste legemer. Bion har træffende sagt, at det ikke er mindre pinagtigt for en skaldet end for en langhåret at få revet håret af. Det samme kan siges om fattige og rige; deres genvordigheder er lige store: begge parter hænger i den grad ved deres penge, at de ikke kan berøves dem uden at tage sig det nær. Det er, som sagt, lettere at bære, at man ikke får fat i noget, end at man må give noget fra sig, derfor vil man finde dem mere tilfredse, som lykken aldrig har set til, end dem som den har forladt. Dette indså Diogenes, som var en stor ånd og forstod at forhindre, at noget kunne tages fra ham. Man kan kalde dette armod og nød og trang og give denne uforstyrrelighed et så nedsættende navn man

vil: jeg vil lade mig overbevise om, at Diogenes ikke var lykkelig, hvis man kan vise mig en anden, der ikke har noget at miste. Enten tager jeg fejl – eller også lever man virkelig som en konge, hvis man blandt gniere og bedragerer og røvere og menneskehandlere er den eneste, der ikke kan tage skade. Hvis man tvivler om Diogenes' lykke, kan man også drage de uddødelige guders ophøjede stilling i tvivl, der måske ikke lever lykkeligt, fordi de hverken har ejendomme eller parker eller indbringende bortforpagtede godser eller store renteindtægter på Forum. Hvor beskæmmende er det ikke at måbe over rigdom? løft hellere blikket mod himlen: der vil du se guder, som er nøgne, som giver alt, og som intet har. Vil du kalde den, der har unddraget sig alle tilfældets luner, for ubemidlet eller for gudernes lige? Anser du Demetrius, Pompejus' frigivne, for mere lykkelig, han som ikke undså sig ved at være rigere end Pompejus? han som dagligt fik forelagt en fortegnelse over slaverne som en feltherre mandskabsrullen, mens han hidtil havde måttet regne et par underslaver og et lidt større kammer for rigdom. Diogenes havde kun én slave; da han var løbet væk, og man viste Diogenes, hvor han var, anså han det ikke for umagen værd at hente ham: „Det er for galt,“ sagde han, „at Manes kan leve uden Diogenes, Diogenes ikke uden Manes.“ Jeg kan tænke mig, han har sagt: „Pas dine egne sager, o tilfælde, hos mig har du ikke mere at gøre: min slave er rendt, – så er det jo mig, der er blevet fri.“ Slaver skal have føde og klæder; man må sørge for mad til alle disse grådige maver og skaffe tøj og holde øje med lange fingre og lade sig betjene af folk, der græder og bander over det. Hvor meget lykkeligere er man ikke stillet, hvis man ikke skylder nogen noget, bortset fra den som man lettest kan nægte noget: sig selv. Nå, men da vi ikke er i besiddelse af samme sjælsstyrke, må vor ejendom i hvert fald be-

grænses, så at vi er mindst muligt udsat for tilfældets slag. I krig er de legemer, der kan dække sig bag skjoldene, jo også nok så duelige som de, der rager uden for dem og i kraft af deres størrelse er sårbare alle vegne; hvad formueomstændigheder angår, er det bedst hverken at falde i armod eller at hæve sig for højt over den.

ix. Forresten vil vi lære at sætte pris på mere indskrænkede forhold, når vi først har fået den økonomiske sans, som alene kan forhindre at tilstrækkelige midler ikke slår til og utilstrækkelige ødes bort: lægemidlet er jo lige for hånden, og selve fattigdommen kan ved nøjsomhedens hjælp forvandles til rigdom. Lad os vænne os til at holde pragtsygen på lang afstand og vurdere tingene efter den nytte, ikke efter den pynt de er til. Lad os spise for at stille sulten, drikke for at stille tørsten og nøjes med at nyde efter behov. Vi må lære at bruge vore ben, at afpasse vor klædedragt og levevis ikke efter moden, men efter de gængsles eksempel; vi må lære at øge vor selvbeherskelse, at betvinge vor pragtlyst, at begrænse vor ærgerrighed, at lægge en dæmper på vor aggressivitet, at se på fattigdom med uforstyrret blik, at øve os i nøjsomhed (hvor mange der end skammer sig over at anvende så lidt som muligt på deres naturlige behov), at lægge bånd på vore vilde fremtidsforhåbninger og -bekymringer, og indstille os på snarere at kræve rigdom af os selv end af tilfældet. Det er ikke muligt at væbne sig mod lykkens omskiftelighed og vilkårlighed og undgå, at mange storme slår ind i de store sejl. Vi må begrænse os til så små forhold, at slagene kan ramme forbi; således kan landflygtighed og andre genvordigheder undertiden være velgørende og større ubehageligheder afværges af mindre. Når sjælen ikke er modtagelig for fornuft og ikke lader sig kurere med det gode, kan det da ikke være godt for den at holdes til fattigdom,

vanry og fornedrelse? Med ondt skal ondt fordrives. Lad os altså vænne os til at indtage vore måltider uden tilskuere og lade os betjene og bestyre af færre tjenere og bestyrere og bruge vore klæder til det, de er opfundet til, og bo mere beskedent. Det er ikke kun ved væddeløbskonkurrencerne i circus, men også på livets bane det gælder om at tage det korte sving. Selv de litterære studier, som det er al ære værd at investere i, har kun mening, så længe de har en begrænsning. Hvortil de utallige bøger og biblioteker, hvis deres ejermand næppe i hele sit liv får læst deres indholdsfortegnelser? Undertrykke ånden kan denne dødvægt af lærdom, ikke undervise den, og det er meget mere givende at hengive sig til nogle få forfattere end at flakke fra den ene til den anden. Fyrretyve tusind bind brændte i Alexandria.* Andre har villet prise dette prægtige monument over kongelig rigdom, f.eks. Livius, der anser det for et storslået udtryk for kongernes smag og åndelige stræben. Det var ikke smag eller åndelig stræben, men litterært praleri, der ikke engang kan kaldes litterært, da alt dette jo ikke var anskaffet til studium, men til fremvisning, ligesom bøger for mange mennesker, der end ikke har litterær børnelærdom, ikke er til at læse, men til at pynte spisesalene med. Man bør altså anskaffe så mange bøger, man har brug for, ikke så mange at det imponerer. Men det er mere respektindgydende, kan man indvende, at investere i bøger end i korinthiske vaser og i malerier. Hvad der overskrider det rette mål er altid af det onde. Hvorfor dog være overbærende med en mand, der har mani for bogskabe af citrus og elfenben og samler på samlede værker af ukendte eller uværdige forfattere, og glæner mellem alle disse tusinde bogruller, hvis ender og titler han især har fornøjelse af. Man ser jo hos de sløveste padder alt muligt af talerne og historikerne og reoler fra gulv til loft, thi nu er, foruden badeværelser og

thermer, biblioteket blevet statussymbol for ethvert hus med respekt for sig selv. Det kunne man sagtens bære over med, hvis det var overdreven lærdomsiver, der gjorde folk rasende, men nu er alle disse ophøjede værker af store ånder, inddelt ved hjælp af forfatterbuster, blot anskaffet til pynt og til vægudsmykning.

x. Men du kan være kommet i en vanskelig situation: ulykker af offentlig eller privat karakter er kommet bag på dig og har lagt bånd på dig, som du hverken kan løse eller sprænge. Tænk da på hvor svært slaverne i begyndelsen har ved at bære deres tunge fodlænker, og at de, når de holder op med at stampe imod og affinder sig med dem, af nødvendigheden lærer at bære dem med tapperhed og af vanen lærer at bære dem med lethed. I en hvilken som helst livssituation kan du finde noget, der adspredt og afleder og opmuntrer, hvis du vil indstille dig på at anse genvordighederne for lette i stedet for at gøre dem utålelige.

Naturen har ganske særligt fortjent vor taknemlighed, fordi den, velvidende hvilke kvaler vi fødes til, har søgt at formilde de ulykkelige omstændigheder og opfundet vanen, der hurtigt gør os fortrolige selv med det, der er tungest at bære; ingen ville jo holde stand, hvis modgang i det lange løb havde samme styrke som dens første slag. Alle er vi kædede til vor lod: nogles kæder er gyldne og lange, andres snævre og smudsige, men hvilken forskel gør det? Vi er alle lukket inde i det samme fængsel, og de, der binder, er selv bundne, thi hvorfor vel tro, at det er lettere at have lænken om venstre hånd? En er bundet af sine embeder, en anden af sine rigdomme; nogle er trykket af deres høje, andre af deres lave rang; nogle må bøje sig for andres befalinger, andre for deres egne; nogle binder landsforvisning til ét bestemt sted, andre et præste-

embede. Hele livet er trældom. Man må altså vænne sig til sine vilkår og beklage sig mindst muligt over dem og udnytte de gunstige muligheder de rummer, thi intet er så bittert, at en rolig sjæl ikke kan finde formildende omstændigheder. Selv ganske små grunde har arkitektens kunst tit gjort store nok til mange foretagender, og den snævraste krog har fornuftig disposition gjort beboelig. Sæt fornuften op imod vanskelighederne: det hårde kan blødgøres, det snævre udvides og det tunge gøres mindre tyngende, når man véd at bære det. Sine lidenskaber skal man i øvrigt ikke give nogen lang line, men lade dem færdes i nærheden, da de jo ikke finder sig i helt at blive lukket inde. Man skal lade dem ligge, som man enten ikke kan eller kun kan med besvær, og holde sig til det nærliggende man kan gøre sig håb om, i erkendelse af at alle ting har lige lidt betydning, og at de nok har forskellige ydre fremtoninger, men indadtil er lige tomme. Vi skal ikke misunde de højere stillede: hvad der ses som en tinde er afgrundens rand. Og de, som ved tilfældets ugunst er anbragt på en så udsat post, vil stå mere sikkert, hvis de undgår den stolthed, som deres stolte stilling indbyder til, og bestræber sig mest muligt på jævnhed i optræden. Der er sandt nok mange, der ikke af egen fri vilje kan forlade deres høje stæde, som de kun kan komme ned fra ved et fald; men de gør vel i ikke at lægge skjul på, at det er til den største byrde for dem selv at måtte lægge byrder på andre, at de ikke har ophøjet sig selv, men er blevet oprejst som på et kors. Ved retfærdighed, blidhed, menneskelighed og gavmildhed kan de på forhånd sikre sig megen støtte i deres gunstige fald og i håbet herom føle sig mere trygge i deres truede stilling. Den bedste beskyttelse mod sådanne sindsrystelser er rigtignok altid at sætte en bestemt grænse for vor ambition: ikke at overlade det til tilfældets vilkårlighed at sætte punktum, men vide at

holde inde længe før. Således kan nogle af vore ønsker også stimulere ånden, når de ikke får lov at brede sig og rive den med i det uendelige og uvisse.

xI. Alt dette gælder de ufuldkomne og middelmådige og svage i ånden, ikke den vise. Han behøver ikke at bevæge sig frygtsomt og famlende: hans selvtillid er så stor, at han ikke må betænke sig på at møde tilskikkelserne og ikke må vige for dem på noget punkt. Han har ikke plads til frygt, thi han regner ikke blot slaver og besiddelser og ydre værdighed, men også sin krop og øjne og hænder og alt, hvad der får os til at hænge mere ved livet, og endda sig selv til de ting, der gives på borg: han lever, som havde han lånt sig selv og vil uforsagt levere sig selv tilbage, når det kræves, og han anser ikke sig selv for mindreværdig, blot fordi han ved, at han ikke er sin egen mand, men han gør alt med den omhu og omsorg, hvormed en samvittighedsfuld og retskaffen mand plejer at vogte betroet gods. Og når tilfældet vil, at det skal betales tilbage, vil han ikke gå i rette med det, men sige: „Tak for hvad jeg har ejet og haft. Jeg har haft stort udbytte af at varetage dine sager, men da du befaler det, giver jeg dem fra mig, afstår dem med taknemlighed og glæde. Hvis du vil, at jeg stadig skal beholde noget af dit, så vil jeg passe på det; hvis ikke, så har du her mit sølvtøj og mine penge, mit hus og min husstand, så er det atter dit.“ Og er det naturen, vor første kreditor, der rykker, så bør vi også sige til den: „Tag min sjæl, i en bedre forfatning end du gav mig den; jeg forsøger ikke at smutte uden om eller løbe fra det: hvad du gav mig, førend jeg vidste af det, er jeg nu villig og rede til at give tilbage: vær så god.“

Hvad slemt er der i at vende tilbage til, hvorfra man kom? Den lever dårligt, der ikke forstår at dø værdigt. Det gælder om ikke at overvurdere dette liv og ikke anse

det for en værdi i sig selv blot at være i live. Gladiatører har vi, som Cicero siger,* noget imod, når de for enhver pris ønsker at redde livet, men vi bifalder dem, når de demonstrerer deres dødsforagt. Tro ikke at vi andre er anderledes stillet: dødsfrygt er jo tit dødsårsag. Tilfældet, der driver sit spil med os for sin egen fornøjelse, siger: „Hvorfor vel skåne dig, elendige skælvende skabning? Du vil få desto flere sår og stik, fordi du ikke forstår at byde nakken frem. Men du, der mandigt venter sværdslaget uden at trække hovedet til dig og række hænderne frem, vil få et længere liv og en lettere død.“ Den, som frygter døden, vil aldrig i livet gøre mands gerning; men den, der ved sig bestemt til at dø fra sin undfangelse, vil leve efter denne bestemmelse og bevare fatningen, så at intet af det, som kommer, kommer bag på ham. Ved at indstille sig på at alt, hvad der kan ske, også vil ske, tager han brodden af alskens ulykker, der ikke rummer noget nyt for de velforberedte, men kommer som chok for dem, der tror sig sikre og kun har behagelige ting for øje. At man falder i sygdom og fangenskab, at huse styrter sammen og brænder: det er jo altsammen velkendt. Jeg måtte jo vide, hvad det er for et uroligt tabernakel, naturen har lukket mig inde i. Hvor tit har jeg ikke hørt grædekonerne i nærheden, hvor tit har jeg ikke set børns ligfærd passere forbi med fakler og voksllys; ofte har braget af et sammenstyrtende hus lydt ved siden af mig; mange af dem, som Forum, senatet og samtaler har ført mig sammen med, har natten revet bort, hænder, der var forenet i venskab, har den skilt ad: skulle jeg da undre mig over, at farer, som altid har været på færde omkring mig, til sidst også rammer mig? De fleste har, når de indskiber sig, ikke nogen forestilling om, at det kan blive storm. I en god sag skammer jeg mig aldrig over en slet hjemmelsmand: Publilius, der havde mere fut i ånden end

både tragedie- og komedieforfatterne, når han lod de tåbelige mimer og spillet for galleriet ligge, har blandt meget andet, der hæver sig over den høje og ikke blot over den lave stil, også sagt dette:

Hvad der kan ramme én, kan ramme hver og én.

Hvis man lægger sig dette på sinde og holder sig for øje, at ulykker, der rammer andre, hvad vi dagligt ser tilstrækkeligt mange eksempler på, også har fri adgang til en selv, så vil man være rustet længe før, man rammes. Det er for sent at lære at modstå faren, når den er kommet over en. „Jeg troede ikke, at dette kunne ske“, „Skulle man anse noget sådant for muligt?“ Ja, hvorfor ikke? Hvor er den rigdom, der ikke har sult og nød og elendighed i hælene, hvor er det høje embede, hvis værdighedstegn: purpurbræmme og augurstav og skoremme,* ikke ledsages af nedværdigelse og offentlig irettesættelse og tusinde skampletter og umådelig foragt? hvor er den kongemagt, der ikke kan vente sin undergang og udslættelse, sin herre og sin bøddel? og der behøver ikke at gå lang tid imellem: det er et øjeblikks sag at falde fra tronen – på knæ for en anden. Du må altså gøre dig klart, at alle vilkår er foranderlige, og at intet kan tilstøde nogen, som ikke kan tilstøde dig. Du er rig, men vel ikke rigere end Pompejus? Da Gajus, fra gammel tid hans ven og slægtning og nu hans gæsteven på en helt ny måde, åbnede sit kejserlige hus for ham for således at kunne lukke hans eget, fik han hverken brød eller vand. Skønt jeg ved ikke hvor mange floder sprang ud og mundede ud på hans godser, måtte han tigge om vanddråberne; af sult og tørst omkom han i sin slægtnings palads, mens han som den gode arving traf aftale om sit offers offentlige begravelse. Du har udøvet æresembeder, men vel ingen så store og

uforudsete og uindskrænkede som Sejanus? På selv samme dag, som han havde haft senatet som æreseskorte, rev folket ham i småstykker. Af den mand, der havde fået så meget af guder og mennesker som tænkes kan, blev der ikke så meget tilbage, at bøddelen kunne bære det væk. Du er konge, – behøver jeg at minde dig om Krøsus, der på befaling besteg bålet, og så det slukkes og således ikke blot overlevede sin kongemagt, men også sin død – eller om Jugurtha, der i løbet af et år nåede at skræmme det romerske folk og at blive vist frem for det. Afrikas konge Ptolemæus og Armeniens Mithridates har vi selv set i fangenskab under Gajus: den ene blev landsforvist, den anden ønskede nok, at det kun var sit land, han blev vist bort fra. Hvis du i tingenes evige op og ned ikke holder det værste, der kan ske, for muligt, giver du de fjendtlige kræfter magt over dig, som den formår at bryde, der forudser dem.

xii. Vi må dernæst undgå at arbejde på noget frugtesløst eller på en frugtesløs måde. Vi må altså ikke ønske noget, vi ikke kan opnå – eller som, når vi har opnået det, for sent og efter megen møje får os til at indse vore ønskers forfængelighed: vor umage må, med andre ord, ikke være forgæves og uden virkning – eller virkningen må være umagen værd. Det fører nemlig næsten altid til mismod, hvis man ikke har nogen succes eller må skamme sig over den succes, man har. Vi må afskære os fra det liv, mange mennesker fører, der styrter rundt i andre menneskers huse og i teatre og på torve og giver en hånd med i sager, der ikke angår dem, og altid giver sig mine af at have travlt. Hvis du spørger en af dem, når han går hjemmefra: „Hvor skal du hen? hvad har du for?“ vil han svare dig: „Det ved jeg sgu ikke, men jeg møder nok nogen og finder noget at gøre.“ Uden mål og med

strejfer de om og søger noget at tage sig til, og de påtager sig ikke, hvad de har foresat sig, men hvad de er løbet ind i. Planløs og meningsløs er deres færd, som myrernes der umotiveret gør omkring på grenen og snart er på vej op til toppen, snart ned til roden. Tilsvarende er mange menneskers livsførelse, som man med god grund kan kalde stundesløshed. Man må ynkes over dem, når de sådan farer af sted som til en ildebrand og støder sammen med de andre og falder og får dem til at falde – og så skal de bare hen og hilse på en, der aldrig hilser igen, og følge en mand til graven, som de aldrig har kendt, eller til ens proces, som altid fører proces, eller til ens bryllup, som altid bliver gift, eller ledsage en bærestol, som de hist og her selv får lov at bære. Så, når de kommer hjem med en aldeles unødvendig træthed, sværger de på, at de selv ikke ved, hvad de gik ud for, og hvor de var henne – for dagen efter at genoptage den samme tomgang. Alt arbejde må sigte til noget og have noget for øje. Det er netop ikke foretagsomhed, der gør dem rastløse, men falske forestillinger om tingene, der får dem til at rase som de vanvittige, thi også de lader sig bevæge af et eller andet håb, lader sig dære af et gøglebillede af et eller andet, hvis tomhed deres forrykte sind ikke kan gennemskue. På samme måde lader enhver af dem, der går ud for at gøre mængden større, sig føre rundt i hele byen af tomme ligegyldige ærinder: skønt han intet har at tage sig til, driver dagslyset ham hjemmefra, og når han er løbet forgæves mod mange døre og har hilst på dørvogterne, er der, hvor få der end har villet tage imod, ingen han har vanskeligere ved at træffe hjemme end sig selv. I en sådan sygelig tilstand bunder også den skammelige uvane at lytte og lure efter nyt, i det offentlige såvel som i det private liv, og at vide besked om mange ting, som det er risikabelt både at tale og at høre om.

xiii. Det var formodentlig noget sådant Demokrit havde for øje, da han begyndte sit værk således: „Den, som vil leve roligt, bør hverken privat eller offentligt have for mange gøremål,“ idet han vel at mærke hentydede til de overflødige, thi hvis de er nødvendige, er der både privat og offentligt ikke blot mange, men utallige ting at gøre; men hvor det ikke er en hellig pligt, der kalder os, bør vi lægge bånd på vor foretagsomhed. Thi den, der giver sig i kast med meget, underkaster sig også gerne tilfældets luner, som man gør bedst i sjældent at løbe an på, men altid at have i tankerne uden at forlade sig på det:

„Jeg står til søs, hvis der ikke indtræffer noget“, og „jeg bliver prætor, hvis der ikke kommer noget i vejen“, og „mit forehavende vil lønne sig, hvis der ikke kommer noget på tværs.“ Det er derfor vi kan sige, at der ikke tilstøder den vise noget imod hans forventning: vi siger ham ikke fri for menneskelige tilskikkelser, men for menneskelige fejltagelser, og alt går ikke, som han har villet, men som han har tænkt. Først og fremmest har han jo tænkt, at noget vil kunne krydse hans planer, og smerten over uopfyldte ønsker må nødvendigvis ramme den mindre hårdt, der ikke har givet sig selv sikker lovning på succes.

xiv. Vi må også gøre os lidt smidige og ikke for afhængige af det én gang vedtagne, vi må kunne gå med, hvor omstændighederne fører os, og ikke være bange for at ændre planer eller standpunkt, når vi blot ikke bliver ofre for det vægelsind, der blandt alle laster især er en fjende af vor ro. Thi nok må den stivsindede uundgåelig blive ængstelig og ynkelig, da tilfældet ofte river noget fra ham, men den vægelsindede er endnu værre stedt, da han aldrig får samling på sig selv. Det er både farligt for vor sindsro ikke at kunne ændre holdning og ikke at have

nogen. For enhver pris må sjælen gøre sig fri af alt udivendigt: den må have tillid til sig selv, glæde af sig selv og sit eget bedste for øje, den må holde sig længst muligt borte fra alt, der er den fremmed, og holde sig til sig selv, den må kunne lide tab uden at lide og fortolke selv modgang positivt. Da vor ven Zenon fik at vide, at alle hans ejendele var gået til bunds med et skib, sagde han: „Tilfældet vil, at jeg skal filosofere mere uforstyrret.“ Da en tyrant truede filosofen Theodoros med døden og endda uden begravelse, sagde han: „Tag hvad du behager, den pægl blod er i din magt, men hvad begravelsen angår, er du en dåre, hvis du tror mig mere interesseret i at rådne under end over jorden.“

Julius Canus, en meget stor personlighed, der end ikke bliver mindre beundringsværdig af at være samtidig med os, havde haft en længere ordstrid med Gajus, og da han trak sig tilbage, sagde denne Falaris til ham: „For at du ikke skal smigre dig med tåbelige håb, har jeg beordret din henrettelse,“ og han svarede: „Mange tak, o ædle fyrste!“ Hvad han har ment, står mig ikke helt klart, thi flere muligheder falder mig ind. Har han villet være udfordrende og vise den grusomheds dimensioner, der gjorde døden til en velgerning? eller ville han foreholde ham det vanvittige i, at han dagligt blev takket, af dem, hvis børn han lod dræbe, såvel som af dem, hvis formuer han lod konfiskere? Eller var det som befrielse, han modtog døden med taknemlighed? I alle tilfælde var hans svar en stor sjæl værdigt. Man kunne sige, at Gajus jo bagefter kunne tillade ham at leve videre. Det behøvede Canus ikke at frygte: i den slags sager var Gajus' ordholdenhed notorisk. Skulle man tro, at han tilbragte de ti dage indtil fuldbyrdelsen uden nogen form for angst? Det er utroligt, hvad den mand sagde og gjorde og med hvilken sindsro. Han spillede brætspil, da centurionen i spidsen for skaren

af dødsdømte befalede ham at følge med; denne opfordring fik ham til at tælle sine brikker og sige til sin partner: „Se nu efter, så at du ikke efter min død praler af at have vundet.“ Så gjorde han tegn til centurionen: „Du er vidne på, at jeg har én mer.“ Tro ikke at Canus kun spillede med brikker: han satte alt på et bræt. Hans venner var bedrøvede over at skulle miste en sådan mand. „Hvad er I kede af?“ spurgte han: „I spørger om sjælene er udødelige; nu får jeg det at vide.“ Lige til det sidste vedblev han at søge sandheden og håbe på svar i døden. Han var ledsaget af sin filosof, og da de ikke var langt fra højen, hvor det daglige offer blev bragt Gud Cæsar, spurgte han: „Hvad tænker du på lige nu, Canus, hvordan er du til mode?“ „Jeg har sat mig for,“ svarede Canus, „at iagttage om man i det forsvindende korte øjeblik kan mærke, at sjælen bliver afsjælet“. Og han lovede, hvis han fandt ud af noget, at gøre en runde hos sine venner og oplyse dem om sjælens status. Det kan kaldes ro midt i stormen, en sådan ånd kan kaldes værdig til udødelighed, som kalder sin egen død til vidne på sandheden, som ved den yderste grænse udspørger den bortdragende sjæl og således ikke blot lærer indtil døden, men også af døden selv: længere har ingen filosoferet. I hast skilles man ikke gerne fra en stor mand, som kun kan nævnes med ærefrygt: vi overgiver dig til evig ihukommelse, du lysende skikkelse, der syner så stærkt mellem Gajus' ofre.

xv. Men det forslår ikke at fjerne årsagerne til de rent personlige sorger: til tider bliver man jo grebet af had til hele menneskeslægten og slået af de mange skændselsgerningers lykkelige udfald. Når man betænker, hvor sjælden naturlighed er, og hvor ukendt uskyld er, og at ærlighed næppe findes, hvor den ikke lønner sig, og at

det triumferende begær fører til samme væmmelse som det forsmåede, og at ærgerrigheden allerede i den grad ingen grænser kender, at den skilter med sin skamløshed, så bliver det nat i sjælen, og er de gode egenskaber, som man hverken kan håbe at møde eller have nogen gavn af, så at sige slået af marken, breder mørket sig. Vi må for såvidt lempe os efter omstændighederne, at vi ikke finder de almindelige laster væmmelige, men latterlige, og på det punkt snarere efterligne Demokrit end Heraklit: når sidstnævnte kom ud blandt folk, græd han nemlig, mens førstnævnte lo; i Heraklits øjne var alt, hvad vi mennesker foretager os, jammerligt, i Demokrits tåbeligt. Lad os altså ikke tage det hele for tungt, men bære det med ubesværet sind: det er mere menneskeværdigt at le ad menneskelivet end at jamre over det. Man gør også menneskene en større tjeneste ved at le end ved at græde over dem: i første tilfælde lader man dog et håb om bedring tilbage, i andet tilfælde begræder man tåbeligt alt, hvad man ikke kan gøre sig håb om at rette op; og alt taget i betragtning viser man større åndsoverlegenhed, når man ikke kan holde latteren, end når man ikke kan holde gråden tilbage, når man kun lader sig mærke med de mindste sindsbevægelser og ikke regner noget for umådeligt vigtigt eller alvorligt eller sørgeligt i hele denne forestilling. Hvis man gør sig klart, hvilke grunde vi har til at være glade eller bedrøvede, vil man indse sandheden i Bions ord, at der ligger omtrent det samme bag alle menneskers gøremål, og at hele deres liv ikke er helligere eller alvorligere end deres undfangelse. Men det er nok så godt at affinde sig med de offentlige sæder og menneskelige svagheder uden at bryde ud i latter eller gråd, thi at plage sig selv med andres ulykker er en evig ynk, og skadefryd er en umenneskelig form for glæde. Det er rigtignok også en unyttig form for menneskelighed at fælde tårer

og sætte en bedrøvet mine op, når en anden begraver sit barn; og er det én selv, ulykken rammer, bør man også kun give så meget udtryk for smerte, som naturen og ikke som konventionen kræver. Mange udgyder nemlig tårer for at vise det, og har tørre øjne når de ingen tilskuere har, thi de anser det for upassende ikke at græde, når andre gøre det; så dybt har den sygdom: at være afhængig af andres mening, slået rod, at selv smerten, det mest umiddelbare af alt, kan vises på skræmt.

xvi. Den følgende overvejelse plejer ikke uden grund at virke nedslående og beklemmende. Når de gode kommer ulykkeligt af dage, når Sokrates tvinges til at dø i et fængsel, Rutilius til at leve i landflygtighed, Pompejus og Cicero til at strække hals for deres egne klienter,* og Cato, moralens levende billede, til at styrte sig i sit sværd og gøre det åbenbart, at det ikke blot er ude med ham, men også med staten, så må man nødvendigvis lade sig gå på af, hvor uretfærdigt lykken uddeler sin løn. Og hvad tør man vel håbe for sig selv, når man ser de bedste udsat for det værste? Alligevel: se hvordan enhver af dem har båret sin lod, og, hvis de har været stærke, har du grund til at ønske dig samme sjælsstyrke, men hvis de er gået kvindagtigt og modløst til grunde, er intet gået tabt. Enten har de ved deres tapperhed gjort sig værdige til din beundring eller ved deres modløshed gjort sig uværdige til din beklagelse. Thi det er stor skam, hvis de største mænd ved deres frygtløse død gør os andre frygtsomme. Lad os prise enhver, der er lovprisning værd og sige: „Jo taprere, jo lykkeligere! Du har undgået alle tilskikkelser, misundelse, sygdom; du er kommet ud af fangenskab; i gudernes øjne har du ikke fortjent en ond lykke, men fortjent at være forskånet for flere ulykker.“ Det er jo dem, der unddrager sig og i selve døden skotter til livet, der må skubbes med

magt. Jeg vil ikke begræde nogen, der selv er glad, og ikke nogen, der selv græder, thi den første har på forhånd tørret tårerne bort, og den anden har med sine egne tårer gjort sig uværdig til andres. Skal jeg græde over, at Hercules brænder sig selv levende, at Regulus gennembores af så mange nagler, eller at Cato selv gør sit sår dybere: De har jo alle, ved at ofre lidt af deres livstid, forstået at opnå evigt liv og er ved deres død blevet udelige.

xvii. Det kan også give rigelig anledning til bekymring, hvis man ængsteligt stiller sig an og aldrig viser sig naturlig for nogen, sådan som manges liv er, uægte, anlagt på at tage sig ud: så må man jo altid døje med at overvåge sig selv og frygte at blive overrasket i en anden attitude end den sædvanlige. Og vi tør aldrig slække opmærksomheden, når vi tror os bedømt, hver gang vi føler os betragtet. Der tilstøder os jo mangt og meget, der stiller os blot mod vor vilje, og selv om en sådan selvovervågen er effektiv, er det dog hverken en behagelig eller tryk tilværelse altid at leve bag maske. Hvor frydefuld er derimod ikke en oprigtig og kunstløs naturlighed, der ikke har noget at skjule med sine manerer!

* Rigtignok risikerer man også at blive foragtet, hvis man lægger alt åbent for alle, thi der er ikke så få, der afskyr alt, hvad de har let adgang til. Men det gode i os risikerer ikke at miste i værdi ved at komme andres øjne nær, og det er bedre at blive foragtet for naturlighed end at døje med evig forstillelse. Man må imidlertid vide, hvor grænsen går: der er stor forskel på ligefremhed og ligegyldighed. Man må tit trække sig ind i sig selv, thi omgang med mange forskellige forstyrrer ligevægten og vækker lidenskaberne og får de ømme punkter og ulægte sår i sjælen til at bulne op. Man skal altså ikke vælge imellem, men

skifte mellem ensomhed og selskabelighed; ensomhed kan få os til at savne mennesker, selskabelighed kan få os til at savne os selv, og det ene skal være middel mod det andet: vor afsky for de mange kureres af ensomhed, vor lede ved ensomhed af de mange.

Sindet skal heller ikke altid holdes i samme anspændte tilstand, men have lejlighed til adspredelse. Sokrates skammede sig ikke over at lege med børn, Cato livede sjælen op med vin, når den var besværet af politiske bekymringer, og Scipio bevægede sig, skønt triumfator og soldat, gerne i dansetakt, ikke med de slatne spjæt, der nu er på mode blandt slappe mandfolk, hvis gang ligefrem er mere feminin end kvinders, men sådan som vore forfædre ved kamplegene og højtiderne plejede at danse på mandig vis, uden at sætte noget af deres værdighed til, selv om de blev iagttaget af fjenden. Ånden skal have lov at slappe af: efter et hvil rejser den sig desto stærkere og spændstigere. Ligesom frugtbare marker ikke må drives for hårdt, thi de udpines snart, hvis de uafbrudt skal bære frugt, således nedbrydes åndens energi af vedholdende arbejde; afspændt og afslappet kommer den snart til kræfter, mens stadig åndsanspændelse fører til en vis sløvhed og slaphed. Mennesker ville heller ikke drages så stærkt i den retning, hvis der ikke var en vis naturlig nydelse forbundet med leg og spil. Men for hyppig hengivelse hertil berøver ånden al dens vægt og styrke, — således behøver man jo også søvn for at være i vigør, men lader man den fortsætte dag og nat, er det døden. Der er stor forskel på afslapning og slaphed. Lovgiverne har indført festdage for at samle mennesker om fælles forlystelser og give dem et nødvendigt pusterum mellem arbejdsdagene, og skønsumme mænd har givet sig selv månedlige fridage eller delt hver dag mellem fritid og arbejdstid. Således husker jeg, at den store taler Asinius Pollio ikke lod nogen sag lægge

beslag på sig efter den tiende time* og end ikke læste breve efter dette tidspunkt, for at de ikke skulle give anledning til ny bekymring, men brugte et par timer på at få hele dagens træthed til at lægge sig. Nogle har indskudt en pause midt på dagen og udsat de mindre væsentlige opgaver til eftermiddagstimerne. Vore forfædre forbød, at nye sager blev forelagt i senatet efter den tiende time. Soldaterne står kun på vagt en del af natten, og de, der har været på ekspedition, har natten fri. Man må også være forstående over for ånden og unde den ro en gang imellem, hvad den har godt af og trives ved. Man bør spadserere i det fri, for at ånden kan udvides og opløftes under åben himmel og i frisk luft; undertiden kan en køretur, en rejse, en miljøforandring skænke styrke, undertiden et muntert lag med lidt rigeligere drikkevarer end ellers. En sjælden gang kan man også lade det komme til en rus, ikke for at blive sindsformørket, men for at blive mindre sindsoprevet, thi den kan skylle bekymringerne bort og bevæge sjælen fra grunden og ikke blot modvirke forskellige sygdomme, men også tungsind; *Liber** hedder vinens opfinder jo, ikke fordi han løsner tungen, men fordi han løser sjælen af bekymringernes trældom, befrier og opliver den og giver større yvemod. Men ligesom friheden må også vinen nydes med måde for at være sund.

Solon og Arkesilaos menes at have været forfaldne til vin, Cato har man beskyldt for drukkenskab — og gør således snarere denne last anstændig end Cato uanstændig. Man må ikke lade det ske for tit for ikke at give sjælen en dårlig vane, men en gang imellem må den have lov at skeje ud i overgivenhed og tøjlesløshed og lægge den triste ædruelighed af sig for en tid. Thi hvis vi skal tro den græske digter, er det „til tider dejligt at gå fra forstanden,“ og hvis vi skal tro Platon „banker den, der er ved samling, forgæves på poesiens porte,“ og hvis vi skal

tro Aristoteles har der „aldrig været et stort geni uden et stænk galskab“.* Tale i den store stil og ud over det almindelige kan kun det bevægede sind. Når det foragter det dagligdags og normale og lader sig løfte af hellig begejstring, først da kan det synge med mere end dødelig røst. Nå det høje og svært tilgængelige kan ingen, der ikke er ude af sig selv: det er nødvendigt at afvige fra det normale og lade sig rive med og sætte tænderne i bidslet og tage magten fra rytteren og føre ham med derop, hvor han ikke havde vovet sig hen af sig selv.

Dette er, min kære Serenus, nogle midler til sindsroens bevarelse og genoprettelse og beskyttelse mod lasternes snigløb. Men glem ikke, at intet af alt dette er nok til at gøre en så skrøbelig ting modstandsdygtig, medmindre en stadig og spændt opmærksomhed overvåger den vaklende sjæl.

Noter

OM VREDE

- S. 21 Den mindreårige ægyptiske konge, Ptolemæus den 14., der på sine formynderes, Theodotos' og Achilles', råd lod Pompejus dræbe, da han søgte tilflugt i Alexandria efter nederlaget til Cæsar i 48 f.K.
 s. 26 Ovid: *Forvandlingerne*, I, 144-48.
 s. 37 Lovene, 666a (Platons Skrifter, udg. ved Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. IX, s. 68).
 s. 39 En slave, der havde opsyn med barnet.
 s. 51 Homer: *Iliaden*, XXIV, 479-80.
 s. 54 Vergil: *Æneiden*, VIII, 702-3 (Vergils *Æneide*, oversat af Johannes Loft, 1964, s. 195). Seneca citerer, lidt forkert, efter hukommelsen.
 s. 55 Sofokles: *Ajax*.

OM MILDHED

- s. 59 Den overleverede tekst er her dunkel, og de lærde er uenige om hvordan den skal tydes. Men 1. afsnit handler især om den humane fyrste.
 s. 61 Q. Mucius Scævola og M. Curtius, som Livius beretter om i sin Roms historie, hhv. II, 12 og VII, 6.
 s. 61 Vergil: *Georgica*, IV, 212-13 (om bierne og deres „konge“).
 s. 63 Pompejus-, Balbus- og Marcellusteatret, der tilsammen havde plads til ca. 70.000.
 s. 64 Kun offerpræsten, *haruspex*, måtte komme hvor et lyn var slået ned; han indhegnede stedet og begravede dem der var ramt af lynet.
 s. 66 Augustus (f. 63 f.K.) var 19, da han lod konsulerne Hirtius og Pansa, henrette, og 20, da han, sammen med Antonius og Lepidus, dannede det andet triumvirat og lod sine politiske mod-

- standere erklære fredløse, *proscribere*. Hans „egen regeringstid“ begyndte efter slaget ved Actium i 31 f.K.
- s. 67 Disse attentatforsøg havde fundet sted i hhv. 40, 30, 22 og 20 f.K.; den nævnte Lepidus var søn af triumviren.
- s. 69 D.v.s. de, der havde adgang uden for modtagelsestiden.
- s. 69 De nævnte var oprindelig Augustus modstandere; Domitius var Neros oldefar, Cicero var søn af taleren, der hørte til de prosciberede.
- s. 69 Augustus var efter sin død af senatet blevet ophøjet til gud; i 2 f.K. havde han modtaget hædersnavnet „fædrelandets fader“.
- s. 70 Ved Sicilien blev Sextus Pompejus' flåde besejret i 36 f.K.; Perugia (Perugia) blev erobret i 40, 300 senatorer og 2000 ridere blev ofret ved Julius Cæsars alter på årsdagen, d. 15. marts, for hans død.
- s. 72 Fra tragedien „Atreus“ af Accius; Sueton fortæller at både Tiberius og Caligula bekendte sig til dette slag-ord. Jfr. s. 88.
- s. 75 Marseille.
- s. 76 Fadermordere blev syet ind i en lædersæk, undertiden sammen med slanger og andre dyr, og kastet i floden, jfr. s. 83.
- s. 78 D.v.s. en gude- eller kejserstatue.
- s. 80 Juppiter havde navn af den bedste og største, *Optimus Maximus*.
- s. 83 Claudius, der tog Neros mor Agrippina til ægte og adopterede ham, i 50. Jfr. Sueton: Claudius, 34. Den nævnte straf for fader- og modermord vides første gang eksekveret i 102 f.K.
- s. 83 Slaver blev straffet med døden på korset.
- s. 87 Egekransen blev oprindelig givet til en soldat, der frelste en kammerat og dræbte hans fjende i kamp. På Senecas tid blev den symbol på borgersind og anbragt på bagsiden af guld- og sølvmonterne.
- s. 88 Det var en almindelig forestilling at tidsaldrene blev ringere og ringere indtil den sluttelige verdensundergang; i den første kejsertid levede håbet om at guldalderen ville vende tilbage, uden verdensundergang.
- s. 88 Verset, hvis oprindelse er ukendt, citeres af flere oldtidsforfattere; Sueton (Nero, 38) lader Nero kommentere: „Nej, allerede mens jeg lever.“

- s. 89 En civilproces begyndte med at de stridende parter fremlagde sagen for prætoren, der præciserede den i en „formula“ der bestemte sagens videre forløb.

OM SINDSRO

- s. 97 *Fasces* var de bundter af kviste eller stave (med en økse i midten) som liktorene bar foran øvrighedspersoner som symbol på deres myndighed. – Konsulerne bar toga med purpurbræmme.
- s. 102 Iliaden XXIV, 10–11.
- s. 103 Lukrets: *De rerum natura*: Om naturen, III, 1066.
- s. 104 Prætorerne var efter konsulerne de højeste embedsmænd; jfr. note til s. 89.
- s. 106 En halvcirkelformet forhøjning, som embedsmændene – oprindeligt tribunerne – sad på under udøvelsen af deres embede.
- s. 106 De højeste embedsmænd i hhv. Rom, visse græske byer og Karthago.
- s. 107 De adeliges råd.
- s. 114 I 47 f.K.
- s. 118 Cicero: *Pro Milone*, 92.
- s. 119 Konsulernes, augurerne og patriciernes værdighedstegn; augurerne tog varsler, især af fuglenes adfærd.
- s. 126 Mindre bemidlede borgere, der stod i økonomisk afhængighedsforhold til de bedre stillede og til gengæld støttede dem, f.eks. ved valgene.
- s. 129 Ca. kl. 16.
- s. 129 Liber, d.v.s. „fri“, gammel italisk gud, der blev identificeret med Bacchus og Dionysos.
- s. 130 Den græske digter er ukendt; Platon: *Faidros* 245 a (Platons Skrifter, VI, s. 37); Aristoteles: *Problem.* 30, 1.

Navnefortegnelse

Alexander den Store (356–23), konge af Makedonien 336–23, tilstræbte verdensherredømmet og nåede frem til Indien. 21, 40 f, 84.

Antonius, Marcus (83–30), tilhænger af Julius Cæsar, konsul i 44, i triumvirat med Lepidus og Octavian (Augustus) i 43, slog Cæsarmorderne ved Filippi i 42. Gift med Ægyptens dronning Cleopatra, besejret af Augustus ved Actium i 31. 21, 66, 67.

Apollodoros, tyran-hersker i Kassandreia ca. 280 f.K. 23.

Aristoteles (384–22). 130.

Arkesilaos (315–241), græsk, skeptisk filosof. 129.

Asinius Pollio (76 f.K.–5 e.K.), taler og statsmand, konsul i 40, kæmpede i borgerkrigen først på Pompejus' side, central skikkelse i det kulturelle liv under Augustus. 69, 128.

Athenodorus fra Tarsus, elev af stoikeren Poseidonios, Augustus husfilosof. 103 ff, 109.

Augustus (63 f.K.–14 e.K.) hed oprindeligt Octavian, Julius Cæsars adoptivsøn. Efter mordet på Cæsar dannede han med Lepidus og Antonius det 2. triumvirat, enehersker efter sejren, ved Actium, over Antonius. Rekonstruerede den romerske stat og skabte romerfreden, *pax romana*. 24, 57, 66–70, 74–76.

Bion, græsk „kynisk“ filosof i 3. årh. f.K. 111, 125.

Burrus (d. 62 e.K.), præfekt for prætorianergarden i Rom, Neros opdrager og, sammen med Seneca, hans rådgiver i hans første regeringstid. 87.

Busiris, mytisk konge af Ægypten, der ofrede alle fremmede. 89.

Cato den Yngre (95–46), romersk statsmand, stoisk forbillede, forsvarede republikken og begik selvmord i Utica efter Julius Cæsars sejr ved Thapsus. 49, 110 f, 126, 127, 128, 129.

Chrysippos (ca. 280–204 f.K.) fra Soloi i Kilikien, Kleantes'

efterfølger som leder af den stoiske skole og den betydeligste stoiske „kirkefader“. 97.

Cicero, M. Tullius (106–43 f.K.), taler, forfatter, statsmand. Afslørede som konsul i 63 Catilinas sammensværgelse og ledede efter mordet på Cæsar senatets kamp mod Antonius, hvis soldater dræbte ham. 21, 118, 126.

Cinna, C. Cornelius, anstiftede en sammensværgelse mod Augustus og blev benådet, konsul i 5 e.K.; hans far havde deltaget i sammensværgelsen mod Cæsar. Hovedperson i Comeilles drama „Cinna“. 66–69.

Clodius, folketribun i 58 f.K., terroriserede Rom og jog Cicero i landflygtighed, myrdet i 52. 21.

Curius Dentatus, romersk hærfører, besejrede Pyrrhos af Epirus i 275 f. K. 108.

Demokrit (ca. 460–360) fra Abdera, huskes især for sin atomlære, men var produktiv på alle filosofiens områder. 28, 99, 122, 125.

Diogenes (d. 323 f.K.) fra Sinope, forkyndte og praktiserede et liv „i overensstemmelse med naturen“ uden overflødige behov; grundlagde den „kyniske“ filosofi, der influerede på den stoiske. 111 f.

Dionysios den Ældre (431–367), tyran-hersker i Syrakus, fordrev karthagerne fra Sicilien og erobrede en del af Syditalien. 71.

Eforos (4. årh. f.K.), elev af Isokrates, forfatter af en omfattende (nu tabt) græsk historie. 109.

Falaris, tyran i Akragas (Agrigento) på Sicilien i 6. årh. f.K., kendt for sit henrettelsesinstrument „Falaris' okse“. 23, 90, 123.

Fabius Maximus, diktator i Rom i 217 under krigen mod Hannibal, fik tilnavnet *Cunctator*, nøleren, på grund af sin henholdende taktik. 48.

Gajus Cæsar (12–41), Caligula, romersk kejser 37–41. 50 f, 119, 120, 123–24.

Hannibal (247-183), Karthagos øverste feltherre i 2. puniske krig, slog romerne ved Trasumennersøen 217 og ved Cannæ 216, siden kaldt hjem til Karthago og besejret af Scipio. Af romerne blev han tvunget i landflygtighed og krævet udleveret, begik selvmord i Bithynien. 21, 23.

Harmodios dræbte tyrannen Hipparchos i Athen, 514 f.K.. 107.

Heraklit (o. 500 f.K.), fra Efesos, jonisk naturfilosof. 28, 125.

Hippias, tyran i Athen 528-10. 40.

Isokrates (436-338), athenæisk taler og politisk skribent. 109.

Julius Cæsar (100-44), romersk statsmand, dannede i 60 triumviratet med Crassus og Pompejus, 58-50 statholder i Gallien; i 49 brød han med Pompejus, som han slog ved Farsalos i 48; diktator fra 49, myrdet 15. marts 44. 41.

Julius Cæsar kendes kun fra Senecas omtale i „Om sindsro“. 123-24.

Jugurtha, konge af Numidien 118-105, i krig med Rom 110-105, besejret af Marius, død i romersk fangenskab. 120.

Kleanthes (331-233), elev af Zenon og hans efterfølger som leder af den stoiske skole, forfatter af en bevaret hymne til Zeus. 97.

Kræsus, konge i Lydien 560-545, underlagde sig de græske byer i Lilleasien, led nederlag da han angreb Persien. Hans navn er blevet betegnelse for en rigmand. 120.

Laberius (d. 43 f.K.), forfatter af mimer, d.v.s. grove satiriske komedier. 30.

Lepidus, Marcus (d. 12 f.K.), Cæsar-tilhænger, konsul i 46 og 42, i forbund med Antonius og Octavian (Augustus) i 43, styrtet af Augustus i 36, bevarede ypperstepræsteembedet til sin død. 69.

Livius, Titus (59 f.K.-17 e.K.) skildrede i sit store delvis bevarede værk *ab urbe condita* Rom fra byens grundlæggelse indtil 9 f.K. 114.

Livia (58 f.K.-29 e.K.), gift med Augustus i 39, moder til Tiberius. 67.

Lukrets (ca. 96-55), romersk digter, der fremstillede Epikurs lære i sit store digt om naturen. 103.

Lysimachos, en af Alexanders generaler, der gjorde sig til konge af Thrakien; han faldt i krigen i 281 f.K., men blev efter sagnet kastet for løverne. 84.

Marius (155-86), romersk feltherre, konsul i 107, 104-100 og 86, besejrede Jugurtha, teutonerne og kimbrerne. Hans strid med Sulla om overkommandoen i krigen mod Mithridates af Pontos blev til borgerkrig i 88; han måtte først flygte og tog derefter blodig hævn over sine modstandere. 21.

Mithridates, konge af Armenien, holdt i fangenskab af Caligula, genindsat som konge og protegeret af Claudius, myrdet af sin nevø. 120.

Novatus, Senecas ældre bror, konsul og ca. 58 statholder i Achaja (Grækenland), optræder som sådan i Apostlenes Gerninger, 18, 12-17, under sin adoptivfaders navn Gallio. Efter Senecas død måtte også Novatus tage livet af sig. 19.

Platon (427-347), elev af Sokrates, grundlægger af Akademiet, oldtidens største filosof. 37, 39, 110, 129.

Pompejus, Gnæus (106-48), kaldt *Magnus*, „den Store“, støttede Sulla med en privat hær og indlagde sig hæder som feltherre; i forbund med Cæsar i 60 og i krig med ham i 49, slået af ham ved Farsalos og myrdet da han søgte tilflugt i Ægypten. 41, 67, 112, 126.

Pompejus, slægtning af Caligula, kendes kun fra Senecas omtale. 119.

Prokrustes, attisk røver der fangede de vejfarende og radbrækkede dem på sin „Prokrustes-seng“. 89

Ptolemæus, konge af Mauretanien, af Caligula inviteret til Rom og dræbt, efter (Suetons) sigende fordi han tiltrak sig alles opmærksomhed i teatret. 120.

Publilius Syrus fra Antiochia, kom til Rom i 84 f.K., mime-forfatter, kendt for sine slående formuleringer. 118.

Regulus, romersk feltherre, 225 f.K. taget til fange af karthagenenserne og sendt til Rom som fredsforhandler; han frarådede at acceptere Karthagos betingelser, vendte frivilligt tilbage og blev torteret og dræbt. 127.

Rutillius Rufus, konsul 105 f.K., blev lagt for had af skatteforpagterne på grund af sin retfærdige forvaltning af provinsen Asien, forvist til Smyrna. 126.

Scipio Africanus den Ældre, Hannibals besejrer i 2. puniske krig, ved Zama i 202 f.K.; fortaler for den græske dannelses. 128.

Sejanus (16 f.K.–31 e.K.), prætorianerpræfekt under Tiberius, der gjorde ham til sin stedfortræder i Rom. Han udryddede kejserens slægtninge for at bane sig selv vej til tronen, men blev afsløret og henrettet. 120.

Serenus, Annæus, ven og slægtning af Seneca, der adresserede tre skrifter, bl.a. „Om sindsro“ til ham; præfekt for brand- og vægterkorpset i Rom; død af svampeforgiftning ca. 61. 95.

Sextius, romersk, pythagoræisk præget, filosof i 1. årh. f.K. 40.

Sokrates (470–399 f.K.). 25, 107 f, 110, 126, 128.

Solon, archont i Athen 594 f.K., lovgiver og social reformator, en af oldtidens „syv vise“. 129.

Sulla (138–78), romersk feltherre, sejrede i forbundsfællekrigen 91–88; som diktator 81–79 genoprettede han for en tid senatets magt og „proscriberede“ sine modstandere, d.v.s. anførte dem på lister over folk som alle havde ret til at dræbe (i 82). 21, 52, 71.

Tarius Rufus, konsul i 16 f.K. 74.

Theodoros, græsk filosof i 3. årh. f.K., truet med døden af tyrannen Lysimachos. 123.

Tiberius (42 f.K.–37 e.K.), søn af Livia, Augustus' efterfølger, kejser 14–37. 57.

Vedius Pollio, romersk ridder, især husket for sin grusomme behandling af slaverne. 78.

Volesus, konsul i 5 e.K., statholder i Asien, anklaget for sin embedsførelse under Augustus. 24.

Xenofon (ca. 430–360 f.K.), athenæisk historiker, forfatter af nogle erindringer om Sokrates. 110.

Zenon (ca. 336–264) fra Kypern, kom til Athen i 317 for at studere filosofi, grundlagde den stoiske skole. 97, 123.